

# PRIRUČNIK ZA OMLADINSKE RADNIKE I RADNICE: PODIZANJE KAPACITETA U RADU SA LGBT+ MLADIMA

Asocijacija Duga / Association RAINBOW



Funded by the  
Erasmus+ Programme  
of the European Union

Beograd, 2017.

Ovaj priručnik je nastao kao jedan od rezultata treninga „Podizanje kapaciteta omladinskih radnika u radu sa LGBT mladima”, održanog u Subotici (Srbija) od 07. do 15. decembra 2016, a podržanog od strane Erasmus+ programa — Ključne aktivnosti 2 (KA2) „Izgradnja kapaciteta u oblasti rada sa mladima” (Capacity building in the field of youth), Omladinski prozor za Zapadni Balkan (Western Balkans Youth Window)

Trening je realizovala **Asocijacija DUGA**, Šabac, Srbija — organizacija nosilac projekta, u saradnji sa partnerskim organizacijama: **Субверзивен Фронт/Subversive Front** iz Makedonije, **Independent-Zenica** iz Bosne i Hercegovine, **Bonsai** iz Hrvatske i **LGBT Forum Progres** iz Crne Gore.

Glavni cilj projekta „Podizanje kapaciteta omladinskih radnika u radu sa LGBT mladima” je povećanje saradnje mladih iz 5 država (Srbija, Makedonija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Crna Gora), da kroz neformalno obrazovanje, povećaju svoje znanje i veštine za adekvatan i senzibilisan pristup u radu i podršci LGBT mladima u regionu.

Koordinator projekta

## Reč urednice

Zahvaljujemo se učesnicima i učesnicama treninga „Podizanje kapaciteta omladinskih radnika u radu sa LGBT mladima”, održanog u Subotici (Srbija) od 07. do 15. decembra 2016. koji su dali ključan doprinos razvoju ovog priručnika. Devet dana smo vredno radili na svakom od poglavlja. Prethodno smo na sastancima u Dubrovniku i Skoplju kreirali nacrt priručnika. U Subotici smo kroz rad u manjim radnim grupama razradili pojedinačna poglavlja da bismo na kraju, u velikoj grupi diskutovali i konačno oblikovali priručnik u celini koristeći znanja i iskustva učesnika i učesnica u radu sa mladima. Poštujući želje autorki i autora onako kako su sami želeli da budu predstavljeni, navodimo ih po redosledu poglavlja kojima su dali ključan doprinos:

Samir Rujović

Ana Bojchevska

Viktorija Bondikjova

Petra Bezjak

Eva Rotar

B.D.

Vasil

Simona

Filip

Alden Husković

Miloš Čolan

Nađa Labudović

Aleksandar Talijan

Milena Kovačević

Admir Adilović

Ivana Radonjić

Ademir Eminović

**Jelena Zulević**, urednica

Beograd, 2017.

## **SADRŽAJ**

<b>Reč urednice .....</b>	<b>03</b>
<b>Seksualna orijentacija i rodni identitet .....</b>	<b>07</b>
<b>LGBT+ identitet .....</b>	<b>11</b>
Društvena diskriminacija i njene posledice .....	16
<b>LGBT+ mladi i vršnjačko nasilje .....</b>	<b>21</b>
<b>Istorijat .....</b>	<b>29</b>
Kriminalizacija istopolne orijentacije .....	29
Istopolna orijentacija u vreme nacizma .....	33
Patologizacija istopolne orijentacije u medicini i psihologiji .....	36
Međunarodni dan ponosa: Stonewall revolucija .....	39
<b>Rodni identitet i slovo „T” .....</b>	<b>41</b>
<b>Smernice za rad sa LGBT+ osobama za omladinske radnike .....</b>	<b>47</b>
<b>Impressum .....</b>	<b>52</b>

# Seksualna orijentacija i rodni identitet

**Jelena Zulević, MSc, psihološkinja**

Poslednjih godina je došlo do značajnih promena u načinu na koji se konceptualizuju i definišu seksualna orijentacija i rodni identitet. Dugo je u zapadnom društvu seksualna orijentacija bila definisana kroz četiri ključne komponente: kao bipolarna (homo/heteroseksualno) i jednodimenzionalna kategorija (bazirana pre svega na seksualnoj aktivnosti), konstantna i bazirana na iskustvima muške seksualnosti. Danas preovladava pristup koji seksualnu orijentaciju opisuje kao kontinuiranu (Kinsijeve skale na kojima su homo/hetero samo krajnje tačke na skali), višedimenzionalnu (pored seksualnih aktivnosti, važni aspekti predstavljaju romantičnu, erotsku, emotivnu privlačnost/fantazije/vezanost, samoidentifikacije i sl.), fluidnu (može se menjati i varirati tokom života, iako se kod mnogih, dosta rano, uspostavi šablon koji ostaje stabilan tokom čitavog života) (Garnets & Kimmel, 2003).

**Seksualna orijentacija**, dakle, predstavlja samo jednu komponentu seksualnosti koju karakterišu emotivna/romantična i seksualna privlačnost (uključujući želje, fantazije, zaljubljivanja, veze) u odnosu na osobe određenog pola. Homoseksualnost se definiše kroz emotivnu i erotsku privlačnost (koja može, ali i ne mora uključiti seksualne odnose) usmerenu na osobe istog pola (Garnets & Kimmel, 2001). Izrazito je važno naglasiti da je ona nezavisna od rodnog identiteta.

Današnje shvatanje pola i roda se takođe pomerilo od dihotomne konceptualizacije ka kontinuumu, pri čemu se termin pol obično povezuje sa biološkim karakteristikama (hromozomi, sekundarne polne karakteristike, anatomska endokrinološka aspekti na osnovu kojih se osoba određuje kao muško ili žensko). Rod/rodni identitet se, sa druge strane odnosi na subjektivni doživljaj pripadnosti polu i društvena shvatanja/konstrukcije pola. Obično se poklapa sa biološkim polom, ali u izvesnim

slučajevima (npr. kod transeksualnih osoba koje žele da operativnim putem prilagode pol) se ne poklapaju. Kada su neusklađeni, govorimo o rodnoj disforiji koja može biti izražena u većoj ili manjoj meri (Marković-Žigić i sar., 2015).

**Rodni identitet** je, dakle, nezavistan od seksualne orijentacije i ne treba ih mešati. Dakle, niti su sve transeksualne osobe istopolno seksualno orijentisane, niti istopolno orijentisane osobe imaju nužno i nenormativne rodne (samo) identifikacije. Društvo ih, međutim, često svrstava u istu kategoriju pa su suočeni sa sličnim problemima diskriminacije, stigmatizacije i predrasuda, zbog čega postoji istorijska povezanost ovih grupa u pokretu za ljudska prava (te je postala prihvaćena skraćenica koja obuhvata sve njih – LGBT+).

Istraživanja prevalence ne-heteroseksualnosti pokazuju veliku kros-kulturnu varijabilnost u zavisnosti od postavljenih definicija (na primer, u istraživanjima je ustanovljeno da je duplo manji broj onih koji se identifikuju kao biseksualni/gej od broja onih koji izjavljuju da su učestvovali u istopolnim seksualnim aktivnostima (Black, Gates, Sanders, & Taylor, 2000, po Savin-Williams & Ream, 2007). Ipak, može se zaključiti iz brojnih istraživanja da je otprilike 2-4% posto odrasle populacije isključivo istopolno seksualno orijentisano i ovaj procenat je sličan za adolescente. Ovi autori, međutim, napominju, da tradicionalne mere seksualne orijentacije nisu pouzdane, posebno u adolescenciji.

Pitanje seksualne orijentacije kod dece i mladih osetljiva je tema kako u društvenom kontekstu tako i u stručnim krugovima u kojima postoje velika neslaganja u vezi sa njenim različitim aspektima: od ideje da je seksualna orijentacija urođena (genetika ili prenatalni hormoni), preko teorija o uticaju vaspitanja i sredine, do danas dominirajućih shvatanja o kompleksnoj interakciji različitih faktora. Zbog toga neki autori dovode u pitanje opravdanost termina „gej adolescent”, između ostalog zbog toga što se, po shvatanju većine autora, seksualnost kreira baš tokom ovog perioda.

Uz prihvatanje svih pomenutih teškoća u konceptualizaciji i definisanju termina, treba napomenuti da za bavljenje temom diskriminacije koju ne-heteroseksualni mladi doživljavaju u školi i nije od ključnog značaja koju ćemo definiciju prihvatiti niti koja je njihova „stvarna” seksualna orijentacija/rodni identitet.

Diskriminacija i teškoće kojima su izloženi zapravo najčešće potiču od prepostavljene seksualne orijentacije i ne-normativnog rodnog izražavanja (te se registruju slučajevi vršnjačkog nasilja nad osobama koje vršnjaci percipiraju kao „feminizirane”, „gej” itd. često mnogo pre nego što oni dođu do samoidentitetskih oznaka o sopstvenoj seksualnoj orijentaciji/rodnom identitetu).

**Izvori:**

- Garnets, L. & Kimmel, D. (1991). Lesbian and gay male dimensions in the psychological study of human diversity. In J. Goodchilds, ed., *Psychological Perspectives on Lesbian, Gay, and Bisexual Experiences*, pp. 137–192. Washington, D.C.: American Psychological Association
- Marković-Žigić, D., Zulević, J. & Maksimović, K. (2015). Rad sa transseksualnim klijentima—specifičnosti tranzicije i izazovi nakon nje. U Miletić & Milenković (ur.) Priručnik za LGBT psihoterapiju. Udruženje za unapređenje mentalnog zdravlja: Beograd. Dostupno na: <http://www.epsihoterapija.com/files/dokumenta/prirucnik-za-lgbt-psihoterapiju.pdf>
- Savin-Williams, R. C. & Ream, G. L. (2007). Prevalence and Stability of Sexual Orientation Components During Adolescence and Young Adulthood. *Archives of Sexual Behavior*, 36, 385–394.

# LGBT+ identitet

**Jelena Zulević, MSc, psihološkinja**

Šta zapravo znači skraćenica LGBT?

Nekada se za sve ljude koji su imali drugačiju seksualnu orijentaciju od heteroseksualne koristio jedan termin — homoseksualnost ili gej. U njima, međutim, nisu vidljive žene, ali ni mnoge druge grupe koje se ne uklapaju u jednostavnu podelu na homoseksualno-heteroseksualno. Zbog toga je danas uobičajena upotreba skraćenice koja obuhvata mnoštvo grupa: **lezbijke, gej muškarce, biseksualne osobe i transrodne** osobe (LGBT). Ovoj skraćenici su kasnije priključeni i drugi identiteti LGBTTIQA (T-transrodne, T-transekualne, I-intersekualne, Q-queer, A-aseksualne osobe). Kad god se razmatraju isključenost i dodavanje novih identiteta, postoji opasnost od izostavljanja nekih. Stoga se danas koristi skraćenica LGBT+ sa idejom da su njome obuhvaćeni svi oni seksualni i rodni identiteti koji odstupaju od heteronormativna.

Kao što je već rečeno, seksualna orijentacija je komponenta seksualnosti koju karakterišu **emotivna, romantična i seksualna privlačnost** u odnosu na osobe određenog pola. Transrodnost je nešto složeniji pojam, jer se ne odnosi na seksualnu privlačnost, već *rodni identitet*. Rodni identitet (način na koji doživljavamo sebe) se najčešće poistovećuje sa polom. Transrodne osobe su, međutim, one koje sebe ne doživljavaju u skladu sa tradicionalnim binarnim opozicijama na muško i žensko ili se pak njihovo ponašanje i izražavanje ne dovodi u vezu sa uobičajenim shvatanjem rodnih uloga. Za razliku od transekualnih osoba koje žele da operativnim putem prilagode biološki pol, kod transrodnih osoba ova želja najčešće ne postoji. Intersekualnost je pojam koji se odnosi na osobe rođene sa genitalnim karakteristikama oba pola (stari naziv je bio hermafroditizam). Pojam queer-a se vezuje za sve one samoidentifikacije koje

odstupaju od heteronormativnosti, ali bez potrebe da se jasno označi određenim kategorijama

Mnoga istraživanja ukazuju na to da je **procenat** istopolno orijentisanih bio **konstantan tokom istorije** (5-10%) bez obzira na delove sveta, kulturu, religiju itd. Danas su samo vidljivije — zbog pokreta za ljudska prava LGBT+ osobe više ne moraju da se skrivaju kao ranije.

Ono što se, međutim, jeste menjalo tokom istorije je odnos koji je društvo zauzimalo prema ispoljavanju istopolne seksualne orijentacije ili seksualnim odnosima između osoba istog pola. Od antičke Grčke u kojoj je bila ne samo prihvaćena, već potpuno uobičajena i institucionalizovana (o njoj je pisano kao delu svakodnevnog života, predstavljena je mnoštvom crteža na grčkim vazama itd.)

Smatra se da je tokom srednjeg veka, pod uticajem crkve, postala deo religijskog diskursa i počela da se smatra **grehom**. Iako mnogi istoričari naglašavaju da nije moguće tako pojednostaviti stvari, da se to nije dešavalo u svim društvima, pa čak i da nije na jednak način tretirana u hrišćanstvu tokom godina, činjenica je da u to vreme istopolni seksualni odnosi bivaju smeštani u kontekst grešnosti.

Nešto kasnije, tačnije u XIX veku, za nju počinje da se zanima **medicina**. Zapravo, sam termin „homoseksualnost“ je prvi put upotrebio jedan lekar (K.M.Benkert) 1869. godine. Pre toga za nju nije postojalo neko posebno ime niti su „homoseksualci“ posmatrani kao grupa. Upravo zbog toga što je reč „homoseksualnost“ nastala u kontekstu medicinskog diskursa koji je patologizovao sve ne-heteroseksualne identitete, ova reč se izbegava i preporučuje se „istopolna seksualna orijentacija“ umesto nje.

Interesovanje medicine za istopolnu seksualnu orijentaciju je donelo par dobrih i par loših stvari. S jedne strane, „preuzimanjem“ ingerencije za ovu oblast ljudskog ponašanja, medicina je više nije posmatrala kao greh niti ju je tretirala u kontekstu krivice, iskupljenja, nemoralnosti i sl. S druge, ona je donela nove etikete jer homoseksualnost postaje poremećaj, a poremećaje treba lečiti. Spisak metoda koje su upotrebljavane u pokušajima lečenja, od XIX veka pa sve do 60-tih godina XX veka se može jednako posmatrati kao — inventivan i zastrašujući. Tako se u stručnoj literaturi može pronaći podatak da su lezbejke i gej muškarci podvrgavani različitim hirurškim procedurama (lobotomija, kastracija, vazektomija, sterilizacija, klitoridektomija — odstranjivanje klitorisa,

histerektomija — odstranjivanje materice), zatim hemijskim procedurama (hormonskim injekcijama, seksualnim stimulansima, seksualnim depresantima), pa psihološkim procedurama (apstinencija, averzivna terapija), te raznim drugim (terapija elektrošokovima, potapanje u ledene kupke itd.).<sup>1</sup> Gotovo je nepotrebno reći da ništa od ovih procedura nije dovelo do promene seksualne orientacije, ali su mnogi pacijenti ostali ozbiljno oštećeni do kraja života. To su samo neki od razloga zbog čega profesionalna udruženja danas ne savetuju bilo kakve pokušaje menjanja seksualne orientacije, a u mnogim zemljama postoje posebni zakoni koji ovo eksplicitno zabranjuju.

Zanimljivo je, međutim, da u vreme kada njome počinje da se bavi medicina, ona postaje i deo **zakonske regulative**.<sup>2</sup>

Danas je homoseksualnost **dekriminalizovana** u svim zemljama zapadne civilizacije. Još 1974. je izbačena iz DSM-a (Američke psihijatrijske klasifikacije), a nešto kasnije i iz Svetske klasifikacije bolesti (ICD), što znači da se više **ne smatra poremećajem ili bolešću**, već samo varijabilnošću seksualnog identiteta. Etički kodeksi lekara i psihologa strogo brane pokušaje njenog nasilnog menjanja (jer se zna da nisu efikasni, a mogu ozbiljno da šetete osobi). Takođe, danas se zna da seksualna orientacija ne utiče na mogućnost da osoba vodi ispunjen život, bude zadovoljna sobom, bude produktivan član društva, zarađuje, izdržava i gaji porodicu itd.

Zbog svega ovoga, može se reći da je danas, od društvene institucionalizacije, preko isterivanja demona, zatvaranja i surovih pokušaja nasilnog lečenja, seksualna orientacija postala deo teme **ljudskih prava**. *Više se ne postavlja pitanje kako promeniti osobu, već kako promeniti društvo kako bi bolje odgovorilo potrebama svojih članova.*

Danas se postavljaju sasvim drugačija pitanja, pitanja koja se tiču diskriminacije, nasilja, prava na brak, usvajanje dece, prava istopolnih porodica. LGBT+ osobama se nudi psihoterapija kao jedan od vidova prevladavanja društvene diskriminacije kojoj su često izložene. Mediji i javni prostor su manje ili više otvoreni za LGBT+ osobe, vidimo ih u filmovima, o tome se govori... Sve izgleda drugačije, sve deluje dobro. A onda se čuje pitanje „pa dobro, zašto imaju potrebu da o tome govore, šta još hoće?“. U delu koji sledi ćemo pokušati da odgovorimo na to pitanje.

---

<sup>1</sup> Neki od surovih načina lečenja homoseksualnosti, u ne tako dalekoj prošlosti, se mogu pronaći u knjizi „Making us crazy“, Kuchins & Kirk, 1997, The Free Press, New York, str. 59

<sup>2</sup> To je, doduše, bilo opravdanje nekih lekara za prilično surove intervencije kojima su podvrgavali pacijente.

Ako je potrebno navesti razloge zbog kojih je važno da se **diskriminacija** smanji, to su činjenice da i dalje postoji visok procenat samoubistava LGBT+ tinejdžera, visoka stopa nasilja (fizičkog, psihološkog i drugih) kojima je LGBT+ populacija izložena, diskriminacija u nekim važnim segmentima života kao što su školovanje, zdravstvo, pravo na zaposlenje. Činjenica da 5-10% procenata populacije pripada lezbejskoj, gej, biseksualnoj ili transrodnoj populaciji, znači da **svi mi pozajemo i imamo u široj porodici, komšiluku i među saradnicima neku osobu** čija su prava ozbiljno ugrožena. Zbog toga, problem diskriminacije nije samo problem LGBT+ zajednice, već čitavog društva koje sa tim mora da se uhvati u koštač.

**LGBT+ populacija ne čini jedinstvenu grupu** (ima raznih političkih i religijskih uverenja, nivoa obrazovanja, zanimanja, interesovanja itd.) Kao i u široj populaciji, takođe, ne postoji slaganje ni kod njih o tome da li treba ili ne treba slaviti Dan ponosa, da li treba legalizovati istopolne brakove i dozvoliti usvajanje dece, da li treba ući u EU... Važno je razumeti da oni nisu neka organizovana grupa koja ima jedinstvene stavove. Stereotipi koji obično postoje o osobama drugačije seksualne orijentacije ih prikazuju na jedan previše uprošćeni i netačan način, što otežava razumevanje. LGBT+ osobe su deo našeg društva, jednakoravni kao i ostatak društva, koje jedinstvenim čini samo preferencija partnera/ke određenog pola i ništa više.

U stvari, to nije baš tačno. Ima još nešto. To su problemi sa kojima se suočavaju zbog svoje seksualne orijentacije. I ne mislimo samo na neke sporadične neprimerene šale, komentare i sl. (mada oni svakako ne čine život lakšim). Mislimo na vrlo ozbiljne **egzistencijalne probleme i nasilje** o kojima šira populacija ništa ne zna ili jako malo zna, koji su marginalizovani, a sami pojedinci/ke **previše uplašeni** da bi o tome javno govorili.

Ekstremniji primeri društvene diskriminacije koja se dešava u školama, državnim institucijama, zdravstvu, porodicama...su navedeni na drugom mestu. Ovde ćemo opisati nešto drugo. Nešto što može da ne deluje previše važno, ali nešto što možda može da objasni zašto na prvoj Internet strani gotovo svake LGBT+ organizacije postoji i telefon za prevenciju suicida.

*Ispričaću priču koja se nalazi na početku knjige jednog malo poznatog terapeuta (Hinkla). Počinje opisom starijeg sedokosog čoveka u sedamdesetim godinama, koji pomalo uznenimoreno počinje da priča o svojim problemima, usamljenosti i tuzi koju oseća. Objašnjava da se još uvek nije oporavio od smrti svog cimera koji je preminuo dve*

*godine ranije. Terapeut ga zatim pita: „Koliko dugo ste bili cimeri?”  
„Četrdeset godina”, sledi odgovor.*

Ova priča sažima mnogo toga što je važno za **istopolne zajednice**. One **nisu prepoznate** kao zajednice. Kada par raskine, čak i nakon jako duge veze, zajednica i najbliža okolina to često ne prepoznaaju, bilo zato što je veza bila sakrivena zbog straha od osude, bilo zato što je ne smatra dovoljno ozbilnjom (bar ne kao što se smatra tradicionalni brak). **U emotivno-psihološkom smislu, lezbejske i gej veze su potpuno iste kao i heteroseksualne, sa istim problemima, konfliktima i dilemama**. Ali o njima često ne može da se govori. LGBT+ osobe ne mogu držati sliku svog partnera/ke u kancelariji, govoriti na poslu, pokazivati slike sa letovanja, voditi partnera/ku na porodičnu večeru... Ne radi se tu o nekoj potrebi da se ističe sopstvena seksualna orijentacija, kao što se često misli. Prosto se radi o tome da heteroseksualne osobe mogu slobodno da pričaju o raznim aspektima svojih života, a da nisu ni svesne da time otkrivaju i svoju orijentaciju. Za LGBT+ osobe je to rizično. Bar u većini porodica i na većini poslova, danas, kod nas.

Zbog svega ovoga javlja se jedan specifičan vid osećaja **izolovanosti**, konstantnog ulaganja **napora** da se ne kaže nešto pogrešno. Jer ne treba zaboraviti da se ne rizikuje samo pogled neodobravanja — poznati su slučajevi ozbiljnog fizičkog nasilja na ulicama, u prevozu, u porodici porekla... Čak i samo zbog prepostavljene drugačije seksualne orijentacije. Ljudi dobijaju otakz na poslu, ostaju bez sredstava za život. Roditelji se odrču dece. Lekari neće da uzimaju krv. Stanodavci odbijaju da izdaju stanove. Nije to neki imaginarni, prepostavljeni rizik. Vrlo je realan i mnoge LGBT+ osobe vremenom nauče da se prilagode i žive sa njim.

Istopolni partneri/ke nemaju pravo na nasledstvo nakon smrti partnera/ke, ni posle deset godina zajedničkog života. Nemaju pravo da donose medicinske odluke u ime svog partnera/ke, kada on/a to nije u stanju, već tu odluku donosi porodica čak i ako je godinama odbijala svaki kontakt sa njim/njom. Nemaju pravo na beneficije koje imaju zvanično priznati parovi (zdravstveno osiguranje, nasleđivanje penzije).

Uopšte, odrastanje LGBT+ pojedinaca u našem društvu je otežano činjenicom da **ne postoje rutinski modeli socijalizacije** (modeli drugih osoba ili parova na koje bi se ugledali), time da osobe često vrlo rano prepoznaaju poruku da je to nešto što treba kriti pa dugo žive sa osećanjem stida, krivice, pritisaka, straha od odbacivanja. I oni nisu nerealni. Razna istraživanja i iskustvo iz prakse pokazuju da nakon *coming-out-a* (otkrivanja sopstvene seksualne orijentacije drugima,

najčešće porodici i prijateljima), porodica prekine kontakt, najbolji prijatelji se distanciraju, komšiluk počinje da upire prstom...

Na televiziji, umesto pozitivnih modela, LGBT+ osobe često mogu čuti najgore uvrede na svoj račun, o tome da su grešne, nemoralne, ugrožavajuće za društvo i civilizaciju, da ih društvo ne želi... To može dovesti do prihvatanja i internalizacije (pounutrvanja) društvenih stereotipa tako da i same LGBT+ osobe poveruju da sa njima nešto nije u redu, da treba da se stide, da se drže po strani... Stalna pretnja ili izloženost nasilju nimalo ne pomažu čitavoj situaciji.

Da, tačno je da smo gotovo svi nekad bili izloženi nekoj situaciji nasilja (psihološkog, fizičkog...) ali treba zamisliti da se gotovo svaki dan neko suočava sa tim (od roditelja, od komšije, u autobusu, kad izlazimo u klub). Uopšte, konstantna svest o tome da nasilje može lako da se dogodi, tokom dugog vremenskog perioda u životu osobe, predstavlja ogroman stres čak i ako do njega nikada ne dođe.

Naravno, situacija nije tako ekstremna za svakog i svaki dan. Ali za veliki broj LGBT+ osoba, na žalost, jeste i to daleko češće nego što bilo ko zna, jer sva istraživanja pokazuju da i kada dožive nasilje, retko ga prijavljuju zbog straha od reakcije policije ili straha da će prijava dovesti do otkrivanja njihove seksualne orijentacije.

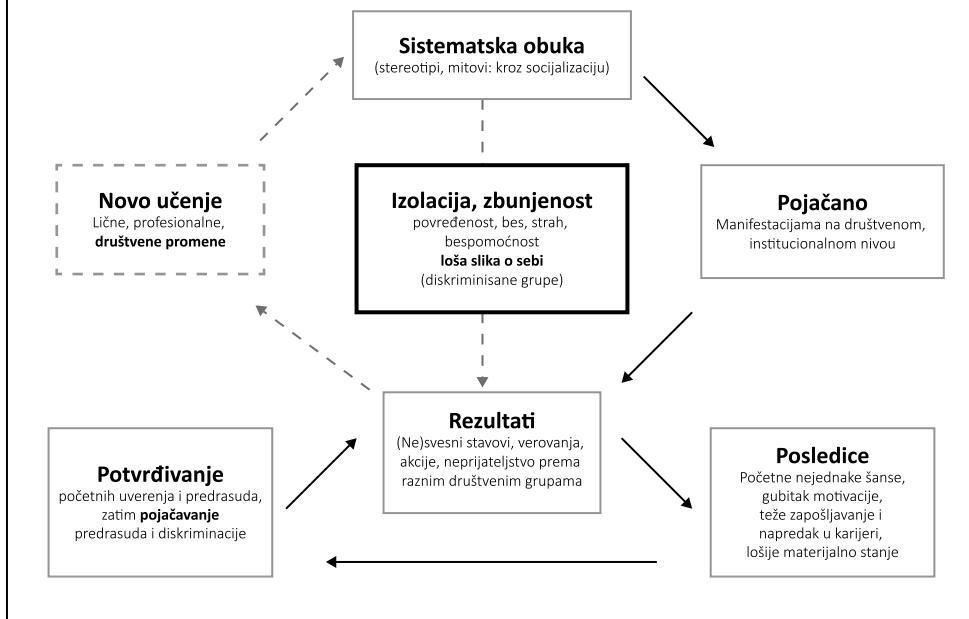
## Društvena diskriminacija i njene posledice

Na šemi koja sledi ćemo pokušati da sistematičnije objasnimo probleme diskriminacije o kojima smo govorili, ali i do kojih posledica ona tačno dovodi.

Naime, od najranijeg detinjstva smo izloženi različitim stereotipima i negativnim predrasudama prema raznim društvenim grupama. One bivaju dodatno pojačane time što smo skloni da primećujemo samo one primere koji se u njih uklapaju, a zanemaruјemo ili, prosto, ne primećujemo sve ostale (npr. stereotip o feminiziranom gej muškarcu dovodi do toga da samo one koje smatramo feminiziranim posmatramo kao gej, potpuno nesvesni svih ostalih gej muškaraca koji se ne uklapaju u taj stereotip).

Mnogi stereotipi i predrasude prema LGBT+ populaciji su izrazito negativni i kod pojedinaca koji ih usvoje, dovode do ekstremnog distanciranja, neprijateljstva i

## CIKLUS DISKRIMINACIJE



spremnosti na nasilje ka određenim grupama. To nas dovodi do sledećeg (donjeg „kruga“ na slici). Pripadnici diskriminisanih grupa kao posledicu društvenog neprijateljstva često imaju početne nejednake šanse (npr. romska deca odustaju od škole zbog maltretiranja vršnjaka ili LGBT+ osobe koje se izoluju i povlače od društva zbog uvreda i nasilja). Pored toga, može doći do gubitka motivacije, otežanog napredovanja u karijeri, lošijeg materijalnog stanja itd. A onda te činjenice (koje su posledica diskriminacije) koristimo da samo potvrdimo i ojačamo početna uverenja i predrasude (*Pa da- romska deca prosto neće u školu ili Tako je povučen, mora da je zbog toga postao gej.*).

Društvena diskriminacija, na žalost, nije jedini problem sa kojim mnoge marginalizovane grupe moraju da se suočavaju. Kao i ostatak društva, oni su izloženi istim stereotipima i predrasudama o sebi i dešava se da ih na nekom nivou prihvate kao tačne (**internalizovana homofobija** ili danas uobičajeniji naziv – **internalizovani heteroseksizam**)<sup>3</sup>. Dolazi do izgrađivanja loše slike o sebi,

<sup>3</sup> U literaturi na engleskom se pominje *selfhatred* sindrom, što bi u slobodnom prevodu značilo sindrom samomržnje, a ustanovljen je kod pripadnika nekih marginalizovanih populacija kao što su Afroamerikanci, Jevreji, LGBT populacija i Romi.

zbuđenosti, osećaja bespomoćnosti, krivice, ali i ozbiljnijih problema (suicidalnost, depresija itd.) Umesto da budu znak za okolinu i društvenu zajednicu da pruži jasniju i veću podršku ovim ljudima kako se ne bi osećali izolovano i usamljeno, oni često samo potkrepe svoje prvobitne predrasude i ciklus diskriminacije se nastavlja.

Sa leve strane šeme je, isprekidanim strelicama, prikazana alternativa — prekidanje ciklusa diskriminacije novim učenjem, smanjivanjem predrasuda i negativnih stereotipa, promenama na društvenom nivou. Treba imati na umu da će društvo biti onoliko uspešno i produktivno koliko su uspešni pojedinci koji ga čine. Umesto da se energija troši na agresiju, društvo bi imalo daleko više koristi od podrške koju obezbedi svojim građanima.

---

I pored svega ovoga, većina LGBT+ osoba uspostavlja **duge, stabilne i ispunjavajuće veze** sa partenirima/kama koje vole, izgrade određene strategije koje im pomažu da **vode normalne i srećne živote**. Ukoliko se primarna porodica distancira, njenu ulogu često preuzima mreža bliskih prijatelja, zbog čega priateljstva u LGBT+ zajednici mogu da preuzmu funkciju porodice (*family of choice* nasuprot *family of origin*).

Tako, kad se postavi pitanje „Šta to zapravo oni hoće”, odgovor glasi — ništa posebno. Samo da društvo prepozna i razume. **Ne radi se o posebnim pravima, već ostvarivanju prava koje većina građana već ima - pravu na život slobodnom od nasilja, dostojanstvo, ljubav...**

Važno je razumeti da se ne radi o nekim novim pravima, već samo o potrebi da se osigura da se, kroz razumevanje specifičnih problema sa kojima se jedna velika društvena zajednica suočava, obezbedi poštovanje njihovih građanskih prava koja su već garantovana Ustavom. Na primer, da policija ozbiljno shvati pretnju ili prijavljeno nasilje, da tužilaštvo procesuirala nasilnike, da LGBT+ pojedinci/ke dobiju jasnu poruku da će biti zaštićeni i da će biti poštovana njihova prava bez obzira na drugačiju seksualnu orientaciju. Iako se, možda, čini previše očiglednim da bi se to uopšte tražilo, primeri iz prakse pokazuju da često nije tako. I zbog toga je neophodno pričati o tome, senzibilisati institucije i stručnjake/kinje, kao i poslati jasnu poruku svim članovima/cama društva, uključujući i LGBT+ osobe, da će biti zaštićene i da ih društvo poštuje.

**Izvorí:**

- Bristow, J. (1997): *Sexuality*, Routledge, London.
- Buloh L.B., Buloh B. (2004): *Seksualni stavovi*, Fabrika knjiga, Beograd.
- Dew, B., Myers, J., Wightman, L. (2005): *Wellness in Adult Gay Males — Examining the Impact of Internalized Homophobia*, Journal of LGBT Issues in Counseling 1 (1), 23-40.
- Fas, D. ( 2003): *Unutra/izvan- gej i lezbejska hrestomatija*, Centar za ženske studije, Beograd.
- Grupa autora (2005): *Čitanka o lezbejskim ljudskim pravima*, Labris, Beograd
- Hinkle, D. (2000): *Burning point — How long can a man contain his passion?*, Alamo Square Press, New Mexico.
- Kuchins, H., Kirk, S. (1997): *Making Us Crazy*, The Free Press, New York

## LGBT+ mladi i vršnjačko nasilje

Priredili:

Jelena Zulević / Samir Rujović / Ana Bojchevska / Viktorija Bondikjova /  
Nađa Labudović / Aleksandar Talijan / Alden Husković / Miloš Čolan

Nalazi pokazuju da mladi o kojima se zna da su lezbejke, gej ili biseksualni, prolaze kroz značajno više verbalnog i psihičkog nasilja od vršnjaka, kao i od roditelja i drugih odraslih osoba. Ove pretnje fizičkim nasiljem, kao i verbalno maltretiranje koje LGBT+ osobe trpe, izvor su velikog stresa i utiču na njihovo mentalno zdravlje. Nasilje prema LGBT+ osobama se često povezuje sa negativnim ishodima kao što su problemi u školi, korišćenje psihоaktivnih supstanci, konfliktima sa pravnim sistemom i suicidom. Homofobično nasilje predstavlja ozbiljno pitanje za učenike, roditelje, nastavnike i radnike u školama.

Mnoga istraživanja ukazuju na ozbiljno vršnjačko nasilje kojem su LGBT+ adolescenti (ili oni koji su tako doživljeni od strane vršnjaka) svakodnevno izloženi. 50% LGBT+ adolescenata izgubi prijatelje nakon *coming-out-a* (otkrivanja svoje orijentacije), doživljavaju svakodnevno maltretiranje od strane vršnjaka (od dobacivanja i vređanja pogrdnim terminima vezanim za seksualnu orijentaciju, preko guranja/udaranja/šutiranja/organizovanog prebijanja do seksualnog uznemiravanja, silovanja pa čak i do ubistava). Još je šokantnije da podaci pokazuju da mnogi nastavnici i osoblje u školama odbijaju da intervenišu i zaštite ove učenike, jer smatraju da oni sami izazivaju nasilje. Kao rezultat, **za mnoge LGBT+ učenike provođenje vremena u školi ne znači učenje već doslovno borbu za preživljavanje i predstavlja snažno traumatsko iskustvo** (Wyss, 2004).

Najveće istraživanje na nacionalnom uzorku od preko 8.500 učenika (iz svih 50 država) u SAD-u koje na godišnjem nivou sprovodi organizacija GLSEN o iskustvima mladih LGBT+ osoba u američkim školama, pokazalo je 2011. godine da **mlade LGBT+ osobe većinom ne doživljaju školu kao sigurno mesto** i da je većina suočena sa preprekama i izazovima koji negativno utiču na njihova akademska postignuća i osećaj blagostanja. Tokom protekle godine, velika većina je doživela maltretiranje u školi zbog svoje seksualne orientacije, izjavljuje da se ne oseća sigurno u školi zbog nje, skoro trećina je izbegavala odlazak u školu tokom prethodnog meseca zbog toga, većina izbegava određena mesta (kupatila, svlačionice, sale za fizičko) zbog brige za bezbednost. Zanimljivo je da većina učenika nije nikome u školi prijavilo nasilje i maltretiranje kome su bili izloženi (The 2011 National School Climate Survey<sup>4</sup>).

Ovakva iskustva imaju duboke i značajne posledice na ove adolescente: smanjeni osećaj samovrednovanja i samoomalovažavanje, osećanja straha, stida, krivice i preterane samokritičnosti. Ovo je takođe period kada nastaje i može doći do snažnog ispoljavanja internalizovane homofobije i raznih drugih autodestruktivnih ponašanja uključujući suicidalnu ideaciju i samopovređivanje. Podaci pokazuju da LGBT+ učenici u odnosu na heteroseksualne pokazuju znatno veću učestalost depresije, suicidalne ideacije i samopovređivanja. **LGBT+ adolescenti su u dvostruko većem riziku od pokušaja suicida u odnosu na heteroseksualne vršnjake** (Russell & Joyner, 2001).

Iskustva trans adolescenata (ili opštije, onih sa nenormativnim rodnim identitetima) su još kompleksnija jer često trpe višestruku diskriminaciju, patologizovani su od strane stručnjaka i suočavaju se sa još ekstremnijom izolacijom.

Kvalitativna istraživanja (Mishna, F. et al. 2009) otkrivaju dodatne specifičnosti vršnjačkog nasilja nad LGBT+ mladima. Tri glavne identifikovane barijere se odnose na: **nevidljivost** nasilja koje ova grupa trpi, „**razvodnjavanje**“ motiva za nasilje (neprepoznato i neimenovano, kao da se događa u vakuumu), **strah od odmazde** ne samo vršnjaka već i odraslih (uključujući roditelje, učitelje i institucije). Kao oblik nasilja podstaknutog predrasudama (engl. *bias-based bullying*), ono je posebno destruktivno jer pervazivno obuhvata čitav socijalni kontekst mlade osobe (od privatne porodične sfere, preko škole, komšiluka, i lokalne sredine, sve do društvenih institucija i šireg društva) često bez ikakve zaštite i intervencije odraslih. Za mlade LGBT+ osobe ne postoji sigurno mesto,

---

<sup>4</sup> <http://www.glsen.org/press/2011-national-school-climate-survey>

a često ni odrasli kojima bi se mogli obratiti za pomoć. Otkrivanjem svoje sekualne orijentacije često rizikuju dalji gubitak podrške kako od strane vršnjaka tako i od strane porodice i drugih odraslih. Šira društvena sredina ne samo da ne osuđuje, već često direktno i indirektno podstiče homofobično nasilje i njihovu stigmatizaciju. Porodica često umesto sigurnog mesta postaje izvor novih pritisaka i nasilja (zaključavanje, ograničavanje kontakata, pritisci da se promeni, izbacivanje iz kuće itd.) što mladu osobu čini još ranjivijom. Teret krivice za nasilje se neretko premešta na samu osobu koja trpi nasilje kako od strane porodice tako i od strane institucija i stručnjaka od kojih bi trebalo očekivati zaštitu, što ima dodatne destruktivne posledice. Vršnjačko nasilje prema mladim LGBT+ osobama često dugo traje, postaju mete organizovanih napada vršnjaka na svakodnevnom nivou pa su neretko primorani da menjaju ili napuste školu.

Nakon svega izloženog, postavlja se pitanje: zašto su nalazi istraživanja prilično oskudni; zašto ne postoje validna istraživanja koji adresiraju LGBT+ vršnjačko nasilje u većini balkanskih zemalja? Zašto je ovaj tip nasilja tako nevidljiv?

Jedan od razloga se može tražiti u nepostojanju svesti o LGBT+ mladima i nasilju nad njima te uverenju da je broj slučajeva takvog nasilja previše mali da bi se smatrao značajnim. Pošto se u istraživanjima i procedurama ne registruje kao posebna vrsta nasilja, održava se začarani krug nevidljivosti. Drugi razlog je fokus na žrtvi usled mišljenja da je ona kriva jer sama izaziva nasilje pa se žrtvama često preporučuje da „ne privlače toliko pažnje“ implicirajući njihovu krivicu za preživljeno nasilje.

Istraživanja pokazuju da se u slučaju nasilja učenici prvo obraćaju za pomoć užoj okolini (prijateljima, porodicu, bratu/sestri), a puno manje traže podršku policije, socijalnih radnika, psihologa, Ministarstva (Labris, 2010). Na žalost, mnogi stručnjaci nisu dovoljno obučeni pa svojim pokušajima pomoći, učestvuju u daljoj viktimizaciji LGBT+ učenika/ca. Ponekad je problematično detektovati da li se u određenim slučajevima radi o ovom tipu diskriminacije u obliku vršnjačkog nasilja. Mnogi slučajevi koji se prijave samo nevladinim organizacijama (zbog nepoverenja u državne institucije – škole, zdravstvo, policiju) ostaju neprepoznati od strane sistema (npr. u izveštajima Ministarstva prosvete i sl.)

**Strategije u cilju smanjenja nasilja:** Ispitanici su identifikovali nekoliko uspešnih strategija u cilju smanjenja LGBT+ nasilja. Jedna od njih je dodatno osnaživanje, finansiranje i uspostavljanje LGBT+ omladinskih programa unutar postojećih organizacija, škola i centara za mlade u zajednici. Akcenat je stavljen na pomoć

LGBT+ mladima u njihovom osećaju da imaju zajednicu-prostor gde se mogu obratiti i ne biti žrtve nasilja, gde mogu biti svoji i biti prihvaćeni i poštovani. Važna je i javno iskazana politika škola o nultoj toleranciji za homofobično nasilje, kao i potrebi za edukacijom prosvetnog kadra u vezi sa senzibilisanim i nepatologizujućim pristupom temi seksualne orientacije i rodnog identiteta. Sadržaj školskih udžbenika koji promovišu neadekvatan i patologizujući pristup seksualnim identitetima je svakako zaseban problem (mnoge zemlje u regionu imaju sličan problem sa zastarem udžbenicima sa homofobičnim sadržajima).

*Navedeni i brojni drugi nalazi govore o tome da LGBT+ mlađi predstavljaju značajnu grupu učenika koji trpe specifične izazove i suočeni su sa brojnim preprekama u školama, koje u velikoj meri utiču na njihovo mentalno zdravlje i akademski uspeh, te predstavljaju vulnerabilnu grupu sa povećanim rizikom od diskriminacije, nasilja i društvenog isključivanja.*

## Položaj LGBT učenika u Srbiji

U Srbiji ne postoje istraživanja koja bi sveobuhvatno pokrila položaj LGBT+ učenika. Istraživanja koja su se bavila vršnjačkim nasiljem u školama uopšte pokazala su sporadične slučajevе u kojima se može pretpostaviti da su bili povezani sa seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom (navođeni primeri dobacivanja pogrdnih termina). Jedan od problema predstavlja baš **nevidljivost ovih učenika** za nastavnike, donosioce odluka i stručnjake uopšte, dok sa druge, oni imaju tendenciju da skrivaju probleme koje doživljavaju kako bi izbegli dalju stigmatizaciju i probleme u porodici.

Najobimnije istraživanje školskog nasilja u Srbiji je obavljeno u okviru projekta „Škola bez nasilja – ka sigurnom i podsticajnom okruženju“ koji je sproveo UNICEF u saradnji sa Ministarstvom prosvete i sporta Republike Srbije. Deo istraživanja je sprovedio Institut za psihologiju, a rezultati su objavljeni u nekoliko publikacija. Dobijeni podaci ukazuju na relativno visoku zastupljenost seksualnog uznemiravanja u starijim razredima (Popadić & Plut, 2007) ali njime nije posebno obuhvaćeno nasilje u vezi sa seksualnom orijentacijom ili nenormativnim rodnim identitetom.

Podaci nevladinih organizacija, međutim, sugerisu da mlade LGBT+ osobe trpe ozbiljno nasilje u školama. Godišnji izveštaji organizacije Gej-strejt alijansa iz Beograda<sup>5</sup> navode brojne slučajeve nasilja koje LGBT+ mladi doživljavaju u školama i neadekvatnog reagovanja škole u zaštiti ovih učenika:

**Učenik S.R. (16) iz Beograda:** „(...)Svakog dana moje pripreme za školu su kao pripreme za rat koji se samo nastavlja i širi (...)Ponekad me i udare, ponekad se okupe oko mene i počnu da mi viču i broje od 10 do 0 i onda otpočinje ona divna šutka od čega kasnije lečim modrice (...)čak i kad su kući, vole da pošalju neku pretnjicu preko Face-a, čisto da me podsete na rat koji me očekuje i sutra i prekosutra i do kraja školovanja, a možda i kasnije(...)"

**Učenik S.R (17) iz Beograda:** „(...)Retko kada sam uopšte i pomisljao da na sebe dignem ruku, ali ovoga puta jesam, želeo sam da istrčim na ulicu, da me pregaze, mada verovatno ni tada niko ne bi podigao moje šugavo telo, niko ne bi obratio pažnju na leš koji leži, ustvari, neki bi, ali ne oni koji me znaju (...)Ako prođem kroz hodnik škole, povremeno me može iznenada pogoditi poneka grudva snega ako je zima, ili bilo šta što im je bezvredno, a pri ruci. Obično uz to ide komentar: 'E, izvini pederu, namerno sam.' Saplitanje, dobacivanje...“  
(Izveštaj GSA, 2010<sup>6</sup>).

U izveštajima GSA o stanju ljudskih prava LGBT+ osoba u Srbiji, koji se objavljaju na godišnjem nivou od 2009. godine postoje brojni primeri ozbiljne diskriminacije i ekstremnog svakodnevnog fizičkog nasilja nad LGBT+ učenicima u našim srednjim školama. Ipak, njihovi i primeri istraživanja drugih nevladinih organizacija ne govore jasno o učestalosti ovog nasilja jer su često sprovođena na nereprezentativnim uzorcima, sa skromnim sredstvima i uz ogromne teškoće (nesaradnja škola u zadavanju upitnika, nesaradnja Ministarstva prosvete i sl.) Uzimajući sve ovo u obzir, posebno je zanimljivo naglasiti podatak koji navode u izveštaju iz 2009. (str. 61) o sastanku Borisa Ditriha, direktora za zastupanje GLBT programa Hjuman rajts voča (Human Rights Watch) i predstavnika GSA sa Dragutinom Brčinom, specijalnim savetnikom ministra prosvete tokom posete Ditriha Srbiji krajem oktobra 2009. godine. Upoznajući predstavnika HRW sa

5 Milićević, B. i sar.(2009). Nema povlačenja, nema predaje — Godišnji izveštaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji. Gej-Strejt Alijansa: Beograd, str. 61–63. Zanimljivo je da naslovna strana publikacije sadrži stilizovanu fotografiju školske klupice jednog gej srednjoškolca na kojoj su nacrtani kukasti krstovi, poruke „smrt pederima“, itd. Međutim, na klupi je neko napisao i: „Drago mi je da postoji i neko kao ja. N. :)" Dostupno na: <http://gsa.org.rs/wp-content/uploads/2012/04/GSA-izvestaj-2009.pdf>

6 Izveštaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji, Gej-strejt alijansa, Beograd: 2010. Dostupno na: <http://gsa.org.rs/wp-content/uploads/2012/04/GSA-izvestaj-2010.pdf>

obrazovnim sistemom Srbije Brčin je sa velikom ubeđenošću i sigurnošću tvrdio da Ministarstvo prosvete nije registrovalo ni jedan slučaj nasilja ili diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije među stotinama hiljada učenika i studenata. Ipak, novinski naslovi o slučajevima nasilja nad učenicima zbog prepostavljene seksualne orijentacije govore o tome da je ova tema vrlo aktuelna.<sup>7</sup>

U ostalim zemljama Balkana (Makedonija, Hrvatska, BiH, Crna Gora) nalazi se nekoliko prijavljenih slučajeva zločina zbog prepostavljene seksualne orijentacije, ali ima malo podataka vezanih uz njih. Ono što je zabrinjavajuće je činjenica da žrtve odlučuju da ne prijave svoj slučaj policiji (najčešće zbog straha od dalje viktimizacije, autovanja i sl.)

*Ozbiljno nasilje kojem su LGBT+ mladi izloženi ostaje neprepoznato kako od strane Ministarstva prosvete tako i od strane stručnjaka i velikih istraživačkih timova, dok se zabrinjavajući podaci nevladinih organizacija diskredituju kao nevalidni i ne pominju u stručnim publikacijama pojačavajući dalju nevidljivost ovog problema.*

#### Izvori:

- Mishna, F., Newman, P. A., Daley, A., & Solomon, S. (2009). Bullying of Lesbian and Gay Youth: A Qualitative Investigation. *British Journal of Social Work*, 39(8), 1598–1614. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcm148>
- Popadić, D. & Plut, D. (2007). Nasilje u osnovnim školama u Srbiji — oblici i učestalost. *Psihologija*, 40(2), 309–328.
- Russell, S.T. & Joyner, K. (2001). Adolescent Sexual Orientation and Suicide Risk: Evidence From a National Study. *American Journal of Public Health*, 91(8), 1276–1281.
- Wyss, S.E. (2004). “This was my hell”: the violence experienced by gender non-conforming youth in US high schools. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 17(5), 709–730.
- Zulević, J: (2015). Inkluzivna škola I LGBT učenici. Seminarski rad na doktorskim studijama. Beograd: Filozofski fakultet.

---

<sup>7</sup> „Grupa učenika u Vranju pretukla dečaka zato što je ‘malo feminiziran’“ (2015, 19. septembar). Blic. Preuzeto sa: <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/591828/VRSNJACKO-NASILJE-Grupa-ucenika-u-Vranju-pretukla-decaka-zato-sto-je-malo-feminiziran>

# ISTORIJAT

## Kriminalizacija istopolne orijentacije

Priredile:

Petra Bejak / Eva Rotar / B.D.

Stavovi prema osobama istopolne orijentacije menjali su se tokom vremena, zavisili od konteksta i razlikovali se od snažne osude do otvorenog prihvatanja. Oko 7. veka počeo je verski, a i pravni progon onoga što se nazivalo grehom sodomije odnosno seksualnom nastranošću. Ipak, istopolna orijentacija (s naglaskom na istopolne odnose) je od tada u većini zapadnih zemalja postala kazneno delo, a u nekim arapskim zemljama u kojima vlada šerijatski zakon i danas podleže smrtnoj kazni. Zanimljivo je primetiti da se tokom istorije progao odvijao uglavnom nad muškarcima. Progon gej muškaraca ukida se u francuskoj revoluciji u 18. veku dok ostale evropske zemlje upravo tada zaoštrevaju progona. U Nemačkoj je na snazi bio paragraf 175. pruskog kaznenog prava koji je predviđao kaznu od pet godina zatvora. Nacisti su 1935. zaoštrili zakon. Dotadašnja kazna koja je predviđala do šest meseci zatvora podignuta je na kaznu od pet godina zatvora. Nakon rata, širom NDR-a (Nemačke Demokratske Republike), vraća se na snagu stari zakon da bi se do kraja 1950-ih istopolni odnosi prestali kažnjavati. Od 1978. godine kažnjavao se samo odnos s muškarcima mlađim od 18 godina. Zakon je promenjen tek 1994., nakon ponovnog ujedinjenja Nemačke. U Rusiji boljševici 1917. godine ukidaju sve homofobne propise, a direktor moskovskog instituta za socijalnu higijenu zalaže se 1923. u svom djelu „Seksualna revolucija u Rusiji“ za načelo potpunog nemešanja države i društva u seksualne odnose u kojima niko nije povređen. Međutim, 30-ih godina u SSSR-u istopolni odnosi se ponovno osuđuju, ovog puta kao „proizvod dekadentne buržoazije“ s predviđenim kaznama deportacije do pet godina.

Na prostoru Jugoslavije tokom vladavine fašističkih vlasti takođe dolazi do progona osoba istopolne orijentacije. Postoje zapisi o tome da su gej muškarci

izbacivani iz partizanskih odreda i Komunističke partije. Ljubavni odnos poznatih ličnosti toga vremena poput onog pesnika Vladimira Nazora i Ivana Gorana Kovačića ignorisao se. Iako se u to vreme otvoreno znalo za taj odnos, on je kasnije u njihovim biografijama ublažavan, tj. izbegavalo se pisati o tom aspektu njihove biografije, prikazujući ga tek kao priateljstvo. Progoni osoba istopolne orijentacije nastavljeni su i nakon Drugog svetskog rata, a posebno u periodu od 1948. pa sve do kraja 60-ih godina. Postoje brojna svedočanstva o progonima, hapšenjima i zatvorskim kažnjavanjima. Postoji podatak iz 1950. godine kako su u policijskim kartotekama u Jugoslaviji postojali popisi gej muškaraca. Jedan od glavnih razloga zašto su istopolni odnosi u 20. veku smatrani kaznenim delom je taj što je postojala bojazan od zavođenja mladih, tj. ideje da je mladu osobu moguće naviknuti na homoseksualnost.

Prema članku 186, stavku 2 Krivičnog zakona SFRJ-a iz 1959. godine za „protivprirodni blud između osoba muškog spola“ predviđala se kazna do jedne godine zatvora. Postoje i podaci da se nekim muškarcima, uglavnom sitnim kriminalcima, švercerima deviza, sveštenicima katoličke crkve, vlasnicima većih nekretnina i organizatorima ilegalnog prelaska granice pripisuje i „protivprirodni blud“ kao uglavnom dodatno kazneno delo. Od 1951. do 1977. godine oko 500 muškaraca u SFRJ bilo je kažnjeno za „muški protivprirodni blud“ odnosno „homoseksualnost“ kaznama uslovnog zatvora ili kraćim zatvorskim kaznama. U Hrvatskoj i Srbiji<sup>8</sup> osuđeno je tako 300 gej muškaraca, a u ostale četiri bivše republike njih 200. U isto vreme u Zapadnoj Nemačkoj osuđeno je oko 100.000 muškaraca, u Velikoj Britaniji 70.000, u Italiji 30.000, a u Austriji koja je tada imala manje stanovnika od SFRJ čak 12.000 muškaraca. Od svih socijalističkih država čini se kako je Jugoslavija u to vreme bila najliberalnija po pitanju istopolnih odnosa. Istraživanja na koja su se pozivali jugoslavenski pravnici pokazivala su kako se u ostalim zemljama u kojima nije kažnjavana istospolna orijentacija nije događalo ništa strašno; nije dolazilo do opadanja morala u društvu, povećanja broja osoba istopolne orijentacije, demografskog pada, niti je tradicionalno poimanje porodice u bilo kakvom obliku bilo ugroženo.

Poređenja radi, u SAD-u je u to vreme prilikom izrade Modela kaznenog zakona iz 1962. godine Američki institut za pravo dao preporuku da seksualni čin između dve osoba istog pola koji se obavlja u tajnosti između odraslih osoba uz obostrani pristanak ne bi smeо biti kazneno delo. Potom, 1974. godine na Međunarodnom

---

<sup>8</sup> Napomena: postoje neslaganja u izvorima o hapšenjima u vezi sa ovim kaznenim delom. Čini se da srpski izvori tvrde da u Srbiji nije bilo takvih slučajeva hapšenja, a u Hrvatskoj jeste, dok hrvatski izvori navode suprotno — da u Hrvatskoj nije bilo hapšenja a u Srbiji jeste.

kongresu za kazneno pravo u Hagu donesena je rezolucija kojom istopolni odnos između odraslih osoba uz obostrani pristanak ne bi trebalo da bude zabranjen kaznenim pravom. Kaznenim ponašanjem smatraju se samo sledeća dela u istopolnim odnosima: odnos uz upotrebu nasilja, manipulacija maloletnika od strane odrasle osobe, zloupotreba položaja, prostitucija ili komercijalizacija.

U Jugoslaviji, nakon ustavnih promena iz 1974. godine dolazi do promene u zakonskom položaju osoba istopolne orientacije. Tada se ukida zajednički Krivični zakon SFRJ, a ovlašćenja se prenose na manje republičke i pokrajinske zakone. Odnos između punoletnih muškaraca koji saglasno stupaju u odnos dekriminalizovan je 1977. godine u Hrvatskoj, Sloveniji, Vojvodini i Crnoj Gori. Srbija je takav odnos dekriminalizovala tek 1994. godine, Makedonija 1997., Federacija Bosne i Hercegovine 1996., a Republika Srpska 1998. godine.

U svim zemljama bivše Jugoslavije uzrast pristanka za stupanje u istopolne seksualne odnose izjednačena je sa heteroseksualnima tokom 90-ih godina. Antidiskriminacioni zakoni su na snazi (uz varijacije) u svim zemljama osim u Makedoniji, a pitanje sprovođenja istih takođe varira i zavisi između ostalog od toga koliko je vremena prošlo od njihovog usvajanja (na primer, u Crnoj Gori uvedeni su tek 2010. godine.) Brak je ilegalan za sve osobe istopolne orientacije, a oblik istopoljnog partnerstva priznat je u Sloveniji (2006.) i Hrvatskoj (2014.)

U svim zemljama osobama istopolne orientacije zabranjeno je usvajanje djece, s time da je u Hrvatskoj odobreno individualno usvajanje i „partnerska skrb“ (usvajanje u slučaju smrti partnera) od 2014. godine, no takođe se postavlja pitanje na kakve se sve barijere nailazi u praksi. Veštačka oplodnja istopolnim parovima takođe je nedostupna. Pravna promena pola/roda odobrena je u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji, a u Crnoj Gori samo uz sterilizaciju. U svim zemljama je omogućeno služenje vojnog roka. Mnoge zemlje bivše Jugoslavije su zakone donele i menjale pod pritiskom evropske politike i možemo reći da je situacija mnogo uređenija „na papiru“ nego što je to u praksi. Prava koja se danas ostvaruju u pojedinim zemljama razlikuju se od zemlje do zemlje. Pred svim je zemljama još dug put ka ravnopravnosti LGBT+ i heteroseksualnih osoba i ostvarenju njihovih ljudskih prava.

**Izvor:**

- Vasić, Vladana. 2012. „LGBT aktivizam u Srbiji” u *Čitanka LGBT ljudskih prava*. [http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2012/12/CITANKA\\_LGBT-ljudskih-prava.pdf](http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2012/12/CITANKA_LGBT-ljudskih-prava.pdf)
- Jurčić, Marko. 2012. „Povijest LGBT aktivizma u Hrvatskoj”. u *Čitanka LGBT ljudskih prava*. [http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2012/12/CITANKA\\_LGBT-ljudskih-prava.pdf](http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2012/12/CITANKA_LGBT-ljudskih-prava.pdf)
- Homoseksualnost u socijalističkoj Jugoslaviji: Za „muški protuprirodni blud” išlo se u zatvor <http://lgbti.ba/kako-se-kaznjavala-homoseksualnost-u-jugoslaviji/>
- Biti gej u SFRJ: 500 osuđenih zbog „protuprirodnog bluda” <http://m.tportal.hr/vijesti/416407/Biti-gej-u-SFRJ-500-osudenih-zbog-protuprirodnog-bluda.html>
- Grubić-Radaković, Lidija. 1990. Seksualna delikvencija u suvremenom krivičnom pravu. [http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/GrubicRL\\_SeksualnaDelinkvencija.pdf](http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/GrubicRL_SeksualnaDelinkvencija.pdf)
- Makedonija: Retrogradna tolerancija prema LGBT <http://www.slobodnaevropa.org/a/makedonija-retrogradna-tolerancija-prema-lgbt/26693648.html>

# Istopolna orijentacija u vreme nacizma

Priredili:

Vasil / Simona / Filip

Procenjeno je da je 1928. godine broj „autovanih” muškaraca homoseksualaca koji su živeli u Nemačkoj dostizao 1,2 miliona. Kada je došao na vlast, Adolf Hitler je dobio priliku da primeni svoju rasističku državnu ideologiju koja je predviđala označavanje homoseksualaca kao parazita, poremećenih ljudi i nadasve neprijatelja države. S toga su gej organizacije bile zabranjene a naučni radovi na temu homoseksualnosti su spaljivani.

Do 1935. godine jedini prekršaj koji se kažnjavao bio je analni seks; po novom Članu 175a, ukupno 10 mogućih „činova” se kažnjavalo, uključujući poljubac, zagrljaj, pa čak i homoseksualne fantazije! Na primer, jedan čovek je uspešno krivično gonjen pod optužnicom da je posmatrao neki par kako vodi ljubav u parku i da je pritom gledao samo muškarca. <sup>[1]</sup>

Heršel Grinšpan, Jevrejin, ušao je u nemačku ambasadu u Parizu 7. novembra 1938. godine i pucao pet puta u Ernsta von Rata, nemačkog diplomatu. Prema jednom od vodećih ekseperata na temu Trećeg rajha, ovo nije bio politički motivisan događaj već rezultat homoseksualne ljubavne priče između nacističkog diplomata i Jevrejina. Dva dana kasnije, serija napada poznata pod imenom Kristalna noć (ironična aluzija na polomljeno staklo koje je ostalo na ulicama) bila je okidač za pogrom Jevreja širom Nemačke. <sup>[2]</sup>

Pod komandom vođe SS-a (Hajnriha Himlera), policija je pripremila takozvane „Ružičaste spiskove” da bi zatim započeli pakosno kažnjavanje muškaraca i žena homoseksualne orijentacije (od kojih su mnogi poslati u duševne bolnice; kastrirani po sudskom nalogu; oko 100.000 je poslati u koncentracione logore Zahsenhauzen,

Dahau i Mathauzen; procenjeno je da je 55.000 ubijeno). Današnji simbol Gej Prajda, tj. ružičasti trougao, tada se koristio za označavanje zatvorenika, dok su žene koje su zatvorene zbog anti-socijalnog ponašanja (feminizma, lezbianizma i prostitucije) morale da nose crne trouglove.

Hajnc Dormer koji je proveo skoro deset godina u zatvorima i koncentracionim logorima govorio je o „potresnim kricima koje ne možete da izbjijete iz glave” iz „raspevane šume”, reda visokih stubova na kojima su osuđeni muškarci bivali obešeni: „Sve koji su osuđeni na smrt podizali bi na kukama. Urlanje i vrisci bili su neljudski, nepojmljivi ljudskom umu”.<sup>[3]</sup>

Bez obzira na oslobođenje logora, progonjenje homoseksualaca nastavilo se širom posleratne Nemačke. Suočili su se sa daljim gonjenjem i isključenjem iz društva, a štaviše, mnogi od onih koji su preživeli ružičaste trouglove ponovo su uhapšeni kao homoseksualci.

Zločini počinjeni nad homoseksualcima nisu bili uključeni u suđenje za ratne zločine u Nirnbergu. Ni jedan SS zvaničnik, niti SS doktor (koji su izvodili operacije nad homoseksualcima) nikada nisu osuđeni za svoja zverstva. Iako spomenici prepoznaju mnoge žrtve Holokausta, Nemačka je tek u januaru 1999. godine održala prvu zvaničnu memorijalnu službu homoseksualnim žrtvama u bivšem koncentracionom logoru Zahsenhauzen. Ovo se dogodilo 54 godine posle kraja rata što je bilo prekasno za mnoge gej žrtve i preživele, koji su proživeli ostatak svojih života kao kriminalci u očima zakona.

Međutim, istinsko izvinjenje dogodilo se u decembru 2000. godine kada se vlada Nemačke izvinila za progonjenje homoseksualaca u Nemačkoj posle 1949. godine i prepoznala gejeve kao žrtve Trećeg rajha. Hiljade homoseksualaca koji su propatili tokom Trećeg rajha (ujeključujući oko 50.000 gej muškaraca) oslobođeni su optužbi 17. maja 2002. godine. Spomenik homoseksualcima otkriven je u maju 2008. godine u Berlinu [3]. Takođe postoje i spomenici u Amsterdamu i Utrehtu. Danas, filmovi sa LGBT tematikom inspirisani nacističkim dobom kao što su: *Cabaret* (1972), *Bent* (1997), *Paragraph 175* (2000), *A Love to Hide* (2005), itd, živopisno oslikavaju ove istorijske događaje.

**Izvori:**

- 1** [http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/Homosexuals\\_and\\_the\\_Third\\_Reich.html](http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/Homosexuals_and_the_Third_Reich.html)
- 2** <https://www.theguardian.com/world/2001/oct/31/humanities.research>
- 3** <http://www.stop-homophobia.com/thegayholocaust.htm>

# Patologizacija istopolne orijentacije u medicini i psihologiji

Priredili:

Samir Rujović / Ana Bojchevska / Viktorija Bondikjova

Do XIX veka nije postojao poseban termin koji bi označavao istopolno orijentisane osobe. Homoseksualni čin je ono što je bilo osuđivano (kao greh ili zločin), ali nije označavao posebnu kategoriju osoba. Termin *homoseksualnost* kreiran je tek u ovo vreme od strane lekara. Tokom XIX veka istopolna orijentacija, iz religijskog, prelazi u medicinski diskurs pa umesto greha postaje – bolest. Ovo je bilo vreme prosvetiteljstva, procvata nauke i razuma nad zastarem religijskim dogmama te se smatralo da će medicina koja je posvećena otkrivanju i lečenju bolesti, garantovati humaniji tretman nego religija i pravosudni sistem.

## Medicinske i terapijske intervencije kojima su podvrgavane lezbijke i gay muškarci

(Kutchins & Kirk, 1997.)

**Hirurške intervencije** (kastracija, vasektomija, lobotomija, sterilizacija, klitoridektomija, histerektomija...)

**Hemirske intervencije** (seksualni stimulansi, seksualni depresanti, hormonske injekcije...)

**Psihološke intervencije** (apstinencija, terapija prilagođavanja, hipnoza, averzivna terapija...)

Druge procedure (elektrošokovi, ledene kupke, itd.)

Tokom čitavog XX veka, u psihijatriji je prevladavalo mišljenje po kome je istopolna orijentacija poremećaj/ bolest i treba je lečiti. Tome je svakako doprinela činjenica da je ova pojava istraživana gotovo isključivo na uzorcima koji su bili lako dostupni – osobama u zatvorima i psihijatrijskim institucijama.

Navedeni spisak intervencija kojima su LGBT+ osobe podvrgavane tokom dugog niza godina pokazuje da stručnjacima za mentalno zdravlje svakako nije

nedostajalo ideja za inovativne pokušaje lečenja. Jedna od žrtava tih tretmana je bio i poznati matematičar i kriptograf Alen Tjuring. Uprkos činjenici da je imao važnu ulogu tokom II svetskog rata (osmislio je mašinu koja se smatra pretečom modernih kompjutera kako bi dešifrovao poruke nacista, te pomogao saveznicima da steknu stratešku prednost), nakon rata je osuđen zbog toga što je bio u vezi sa muškarcem. Umesto zatvora mu je ponuđeno lečenje (neka vrsta hemijske intervencije) koje je rezultovalo značajnim pogoršanjem zdravlja i njegovim samoubistvom.

Danas se profesionalna udruženja slažu u tome da pokušaji promene seksualne orijentacije ne samo da su neefikasni, već mogu biti i štetni (produbljuju internalizovanu homofobiju, odlažu samoprihvatanje itd.).

Značajna je empirijska studija o seksualnom ponašanju među odraslim Amerikancima biologa Alfreda Kinsija (Alfred Kinsey, 1894-1956) koja je doprinela destabilizaciji opšteg prihvatanja rigidnih seksualnih kategorija. Kinsi je govorio da „svet ne možemo podeliti na koze i ovce“ i na taj način u središte istraživanja postavio ponašanje, a ne identitet ili kategorije. Seksualno ponašanje je, po njemu, rezultat kompleksnog uticaja bioloških, psiholoških i socijalnih faktora. Izveštaje je objavio u dva toma: Seksualno ponašanje muškaraca (1948) i Seksualno ponašanje žene (1953) gde navodi da je 10% muškaraca manje-više homoseksualno, dok 4% muškaraca i 1-3% žena imaju homoseksualne odnose tokom celog života. Po istom istraživanju, 50% muškaraca i 28% žena su imali/e homoseksualno iskustvo. Ovaj rad je otkrio da je mnogo više Amerikanaca nego što se mislilo upražnjavalо homoseksualne odnose ili imalo fantazije o istom polu, i da je homoseksualnost široko rasprostranjena. Međutim, istraživanje nije moglo da se odnosi i na sva ljudska društva

Dodatnim istraživanjima je ustanovljeno da je homoseksualno ponašanje prisutno u velikom broju društava, na neki način je „normalno“ i društveno prihvatljivo čak u 64% od 76 proučavanih društava kao i da se u prirodi javlja među ne-ljudskim vrstama.

Veoma je značajno istraživanje iz 1957. godine američke psihološkinje i seksološkinje Evelyn Hooker (Evelyn Hooker, 1907-1996), koja je u potpunosti skrenula smer istraživanja i pokazala da homoseksualci nisu abnormalni i da nema razlike između homoseksualaca i heteroseksualaca sa psihološkog stanovišta. Ovog puta istraživanje nije vršeno u zatvorima i psihiatrijskim ustanovama; izabrala je 30 homoseksualnih i 30 heteroseksualnih muškaraca iz različitih organizacija

društvene zajednice (pri čemu ni jedan od njih nije bio pod nekom terapijom). Koristila je proceduru u kojoj je od eksperata tražila da ocene prilagođenost muškaraca bez prethodnog znanja o njihovoj seksualnoj orijentaciji. Eksperti, na osnovu rezultata, nisu uspeli da raspoznaјu heteroseksualce od homoseksualaca.

Pod uticajem ovih i još nekih istraživanja, stručna tela počinju da preispituju ideju o tome da je istopolna orijentacija sama po sebi poremećaj. 1973. godine članovi Američke psihijatrijske asocijacije (APA) glasali su da se homoseksualnost izbaci iz DSM-a. 1992. je isključena i iz ICD-a – Međunarodne klasifikacije bolesti SZO-a.

U vezi sa ovom istorijskom činjenicom i danas, na žalost, postoje mnoge zablude (da se radilo o tajnim pritiscima, da je ovo jedina kategorija o kojoj se odlučivalo glasanjem, da predstavlja nepoželjno mešanje politike u objektivnu medicinu itd.). Primera radi, kada je u pitanju PTSD (posttraumatski stresni poremećaj) od koga su patili mnogi ratni veterani, dugo nije uspevao da postane deo DSM-a jer bi time odgovornost za lečenje bila na državi koja je slala ljude u ratove. Svima je više odgovaralo da se patnja i tegobe bivših ratnih veterana smatraju posledicama njihovog manjkavog psihičkog aparata a ne posledicama rata. Upravo su organizacije za ljudska prava imale odlučujuću ulogu u pritiscima da PTSD postane deo DSM-a i time se prizna da problemi veterana jesu posledica učešća u ratu. Ovo je kasnije dovelo i do otkrića efikasnih načina tretmana ovog stanja. Dalje, kada je u pitanju istopolna orijentacija, pritisci organizacija za ljudska prava su bili javni (nosili su transparente tokom sastanka APA-a i to u cilju da se dozvoli izlaganje istraživanja koja su išla u pilog ideji da se ne radi o bolesti). Osim toga, društveni koreni definisanja psihijatrijskih bolesti su nešto o čemu se diskutovalo i pre i nakon izbacivanja homoseksualnosti i stoga ova kategorija ne predstavlja ništa posebno u odnosu na mnoge druge, koje su tokom vremena menjane, izbacivane ili dodavane u DSM.

# Međunarodni dan ponosa: Stonewall revolucija

Priredili:

Alden / Miloš Čolan / Nađa Labudović / Aleksandar Talijan

Budući da je položaj LGBT+ osoba u SAD-u, a i u svetu, bio veoma nepovoljan, dolazi do pojave aktivizma koji predstavlja način da se uslovi i stanje na terenu poboljšaju. To se odnosi na skup akcija koje predvode pojedinci/ke kao odgovorna, ne samo nasilje, nego i sistem koji je vršio represiju nad ovim osobama. Promene su postale neophodne, te je delovanje pojedinaca na masu i okolinu počelo sa građanskom neposlušnošću, demonstracijama, te glasnijim javnim negodovanjem s ciljem izazivanja medejske pažnje i pozivanja javnosti na konfrontaciju opresivnom sistemu.

Početak pobune dogodio se u Stonewall Inn Bar, koji i danas postoji, u Grinvič Viliđžu (Greenwich Village) 27. juna 1969. godine i trajao je tri dana. Pobuna je počela oko 2 sata posle ponoći, kada su se posetioci/teljke pobunili protiv još jedne policijske racije. LGBT+ osobe su trpele torturu od strane izvršnih organa vlasti (prisilno zatvaranje noćnog kluba, vršena su česta hapšenja i racije). Bunt i revolt su se ogledali u fizičkom obračunu na razne načine. Kao i danas, postojale su LGBTI+ osobe koje nisu bile za nasilno suprotstavljanje u akcijama, a bilo je i onih koje su bile neinformisane po pitanju dešavanja u njihovom gradu.

Ova pobuna se smatra prvom LGBT+ revolucijom. Upravo zbog ovog događaja, u svetu se približno 29. juna održavaju gej parade.

Povorka (Parada) ponosa godišnja je proslava ponosa zajednice LGBT+ osoba. Održava se u mnogim gradovima širom sveta, često kao najvažniji deo većih događanja, obično u junu, u znak sećanja na nemire u Stonewall-u kada se zajednica prvi put suprotstavila policijskoj torturi. Ove proslave se odnose na lezbejsku, gej, biseksualnu i transrodnu kulturu i ponos, a najvažniji je njihov politički karakter, jer služe kao baza za vidljivost LGBT+ osoba u javnom prostoru.

Zastava duginih boja je simbol zajednice LGBT+ te predstavlja raznolikost u okviru pokreta, ali je kao simbol počela da se koristi tek kasnije.

## Rodni identitet i slovo „T“

\* Preuzeto i prilagođeno iz Marković-Žigić, D., Zulević, J. & Maksimović, K. (2015). Rad sa transeksualnim klijentima – specifičnosti tranzicije i izazovi nakon nje, u: Miletić & Milenković (ur.) Priručnik za LGBT psihoterapiju, Beograd: Udrženje za unapređenje mentalnog zdravlja (srpski jezik). Dostupno na: <http://www.epsihoterapija.com/files/dokumenta/prirucnik-za-lgbt-psihoterapiju.pdf>

Transeksualnost predstavlja pojam koji se odnosi na rodni identitet i nezavisna je od seksualne orijentacije. Iako su kroz istoriju transeksualne odn. transrodne<sup>9</sup> osobe bile naprosto smatrane homoseksualcima, one mogu biti bilo koje seksualne orijentacije, jer se rodni identitet i seksualna orijentacija danas smatraju nezavisnim i relativno stabilnim kategorijama. Uprkos tome, istorijski postoji povezanost ove dve grupe u LGBT+ pokretu za ljudska prava, pa skraćenica LGBT+ obuhvata i njih, iako se radi o drugom aspektu identiteta.

### Istorijat

Prvi koji je napravio razliku između transeksualnosti i homoseksualnosti, insistirajući da se radi o dva različita fenomena, bio je Hiršfeld—osnivač Instituta za nauku o seksualnosti u Berlinu. Pored svog interesovanja i zalaganja za prava istopolno orijentisanih osoba, on je prvi koji je napisao knjigu o tretiranju transeksualnosti 1910. godine. Njegova saradnica Dora Rihter je prošla kroz prvu<sup>10</sup> dokumentovanu

---

**9** Transrodnost je pojam kojim se označavaju rodni identiteti koje se ne uklapaju u tradicionalne binarne modelle polno/rodnih podela, dok je transeksualnost samo jedna njena kategorija koja se odnosi na osobe koje žele da promene biološki pol u kome su rođene u „suprotan“, kroz hormonsku terapiju i operaciju promene (tj. *prilagođavanja*) pola (kako bi fizički pol uskladili sa unutrašnjim osećajem roda kome osećaju da pripadaju). Dok je termin transrodnosti više vezan za društvene nauke, u medicini se transeksualnost smatra jednim oblikom ispoljavanja „rodne disforije“.

**10** U literaturi se, kao prvi doktor koji je izveo pokušaj ove operacije, pominje (doduše, bez dovoljno detalja), nemački lekar F. Z. Abraham 1931, dok je popularni osvrt na jednu ovakvu intervenciju dao Niels Hoyer u knjizi *Man into Woman: The First Sex Change*, koja predstavlja biografsku priču o „danskom slikaru koji je nakon serije operacija 1930. postao slikarka Lili Elbe“.



transeksualnosti po prvi put predstavi međunarodnoj javnosti. Sama Christina, koja je tada postala javna ličnost, nije se više zvanično bavila svojim poslom već je počela da nastupa po raznim evropskim scenama, zarađujući i od honorara za svoju autobiografsku priču. Umrla je u 62. godini. Mnoge, naročito *MuŽ* transeksualne osobe, su tih prvih godina uvođenja medicinske prakse promene pola postajale foto-modeli i zabavljačice po raznim klubovima i muzik holovima, najverovatnije zato što im je tadašnji diskriminativan odnos onemogućio da rade druge specijalizovane profesije.

Termin transeksualnost se pojavio u stručnoj upotrebi 50-tih godina prošlog veka kako bi se opisale osobe koje su nastojale ili zaista živele u ulozi suprotnog pola od onog sa kojim su rođene. U to vreme su već vršene prve operacije, ali nisu postojali jasni medicinski standardi, da bi tek 1979. godine Međunarodno udruženje „Harry Benjamin“ koje je okupilo stručnjake koji su se ovim problemom bavili (danas preimenovano u *WPATH - World Professional Association for Transgender Health*), izdalo prve standarde tretmana za ovaj problem. Ovo je verovatno bilo ključno za uključivanje ove dijagnoze u novi DSM-III, 1980. Kasnije, transeksualnost je zamenjena novom kategorijom „poremećaj rodnog identiteta“ (*Gender Identity Disorder*ili skraćeno GID) u DSM-u IV, 1994.godine, a danas je u upotrebi termin „sindrom rodne disforije“ (DSM V).

**Pol i rod.** Da bi se razumeo koncept rodne disforije, neophodno je podsetiti se na razliku između biološkog pola i roda kao socijalne uloge, koju je uveo američki psiholog i seksolog, John Money<sup>12</sup>, 1955. Ova distinkcija, međutim, nije bila šire prihvaćena sve do pojave feminističke teorije 70-tih, kada su je feminističke teoretičarke prihvatile kako bi naglasile da je rod zapravo društvena konstrukcija pola (a ne njemu biološki inherentna).

Pol se odnosi na biološke karakteristike: genetski materijal (XX ili XY hromozome), sekundarne polne karakteristike, anatomske i endokrinološko-fiziološke aspekte na osnovu kojih se osoba određuje kao muško ili žensko. Rod se odnosi na subjektivni osećaj prirpadnosti određenom polu. Podrazumeva ponašanje, stavove, crte ličnosti koje društvo oblikuje u određenoj kulturi i istorijskom periodu (oblačenje, maniri, aktivnosti, izbor profesije) što u javnosti određuje status osobe kao muške ili ženske.

---

<sup>12</sup> U mnogim izvorima, kao prvi koji je ovu razliku napravio, navodi se Robert Stoller, psihanalitičar, čija je knjiga „*Sex and Gender*“ objavljena 1968. godine. Dok je Harry Benjamin opisan kao „otac transeksualizma“ (Green, 2009), za razumevanje transeksualnosti, istorijski su ključna još tri autora, koja su sa njim sarađivala u određenim periodima: John Money, Robert Stoller and Richard Green.

Pojam transrodnosti najlakše je razumeti ako rod ne predstavimo kao binarnu kategoriju (muško/žensko) već kao kontinuiranu dimenziju gde se M i Ž nalaze na krajevima, ali je obuhvaćeno i puno kategorija između ove dve oznake (dakle svi oni rodni identiteti koji se ne uklapaju u tradicionalne binarne modele polno/rodnih podela). Transeksualnost je, dakle, samo jedan oblik transrodnosti.

Pravilniji prevod pojma *transeksualnost* na naš jezik bi zapravo bio *transpolnost* (jer na engleskom jeziku *sex* znači „pol“) i da je ostao u upotrebi, bilo bi jasnije da se slovo „T“ u skraćenici LGBT+ ne odnosi na seksualnu orijentaciju, već na (trans)rodnji identitet.

Kada govorimo o transeksualnim osobama, kod kojih postoji trajna potreba za hormonsko-hirurškim prilagođavanjem tela, najčešće se radi o dve varijante: trans-muškarcima (iz ženskog u muški) i trans-ženama (iz muškog u ženski). Obično se upotrebljava izraz „promena pola“, ali se danas sve više koristi „prilagođavanje pola“ jer iz perspektive same osobe ona ne menja, već samo svoje telesne karakteristike (pol) prilagođava unutrašnjem osećaju roda.

Trans osobe u pogledu seksualne orijentacije mogu biti heteroseksualne, biseksualne, homoseksualne, asekualne (itd.). Zbog toga kažemo da je rodni identitet kategorija koja je potpuno nezavisna od seksualne orijentacije i ne treba ih mešati.

Mnoge transrodne osobe su smatrale da nisu dovoljno vidljive i da njihovi interesi nisu dovoljno zastupljeni u okviru šireg LGBT+ pokreta, zbog čega se danas osamostaljuju. Aktivističke trans grupe danas imaju veoma značajnu ulogu kako u oblasti podrške (opšta podrška vezana za isključivanje i diskriminaciju, grupe samopomoći, podrška pre, tokom i nakon medicinskih tretmana itd.) tako i u procesima odlučivanja (npr. upotreba terminologije u novom DSM-V, donošenje medicinskih standarda nege itd.).

# **Smernice za rad sa LGBT+ osobama za omladinske radnike**

## **Autori:**

Milena Kovačević / Admir Adilović / Ivana Radonjić / Ademir Eminović

## **Uvod**

Smernice su namenjene omladinskim radnicima/ama koji/e imaju, ili će u toku svog angažovanja imati priliku da rade sa LGBT+ osobama. Ovaj priručnik treba biti vodilja za sve one koji nisu informisani ili nisu prethodno prošli kroz program obuke za rad sa LGBT+ osobama.

Smernice su podeljene na dva dela, i to — koraci koje je potrebno preuzeti pre treninga, obuke, predavanja ili radionice, a u drugom delu biće objašnjen i približen pravi pristup LGBT+ osobama koje su učesnici/ce.

## **Smernice za pripreme omladinskog radnika/capre treninga**

### ***Smernica 1: Introspekcija ranije usvojenih predrasuda i stereotipa (Zaboravi ono što misliš da znaš).***

Jedna od najvažnijih osobina dobrog trenera/ice nekog treninga jeste sposobnost da prenese znanja i pomogne učesnicima/ama da usvoje nove veštine, što će biti onemogućeno ukoliko se učesnici u bilo kojem momentu osete diskriminisanim ili marginalizovanim – čime bi proces učenja bio ometen. Samim tim, od izuzetne je važnosti da trener/ica ili facilitator/ica radi na prevazilaženju ranije usvojenih stereotipa.

Neki od stereotipa mogu biti sledeći:

- homoseksualnost je bolest i može se izlečiti,
- interesovanje za učešće u istopolnim seksualnim i emotivnim vezama je samo životna faza, a ne deo identiteta pojedinca,
- gay osobe se mogu prepoznati, one uvek moraju biti u centru pažnje,
- roza boja je pederska boja.

***Smernica 2: Edukacija omladinskih radnika/ca o LGBT+ populaciji generalno, kao i o odnosima među LGBT+ osobama (Mudrost počinje sa željom za znanjem).***

Omladinski radnik/ca treba da bude neko ko usvaja nova znanja, a da ga u tome ne sprečavaju ranije usvojeni stereotipi. Jedan od prvih koraka u prevazilaženju usvojenih stereotipa je edukacija i samostalno istraživanje o temi, budući da su svakom omladinskom radniku dostupni resursi za edukaciju. Osim upoznavanja sa osnovnom terminologijom, treba težiti i razvijanju empatije. Preispitivanjem i odbacivanjem stereotipa, kao i edukacijom, omladinskim radnicima će biti lakše da se ravnopravno ophode prema svim članovima i članicama grupe.

***Smernica 3: Omladinski radnici/ce trebaju znati da netačne informacije o LGBT+ osobama koje se temelje na predrasudama mogu dovesti do diskriminacije jednog ili više članova grupe.***

Predrasude i netačne informacije o LGBT+ osobama su i dalje jako rasprostranjene u našem društvu. LGBT+ osobe svakodnevno žive u strahu od višestrukih ličnih gubitaka uključujući porodicu, prijatelje, karijeru i duhovnu zajednicu, zajedno sa izloženošću zlostavljanju, diskriminaciji i nasilju. Ovi faktori mogu doprineti strahu od samoidentifikacije kao LGBT+ osobe. Omladinski radnici/ce moraju biti dovoljno spremni/e da opovrgnu netačne informacije i predrasude koje jedan član/ica grupe može imati prema drugom članu/ici grupe. Omladinski radnik/ ca treba da nastoji da shvati sa kakvim problemima se susreću LGBT+ osobe u cilju prevencije diskriminacije.

## **Smernice za rad omladinskih radnika/ca sa grupom**

Na samom početku je bitno napomenuti da se omladinski radnik/ca (trener/ica) treba ophoditi na isti način i posvetiti istu količinu pažnje svim članovima/cama grupe, bez obzira na pol, naciju, rodnu opredeljenost, seksualnu orientaciju, boju kože i sl.

### ***Smernica 4: Ne prepostavljajte ničiju seksualnu orientaciju.***

Bitno je napomenuti da jedna osoba nikada ne može znati seksualnu orientaciju druge. Postoje stereotipi i predrasude koje kažu da se LGBT+ osobe mogu prepoznati prema ponašanju, boji glasa, načinu hodanja ili pak stepenu inteligencije i sl. Bitno je napomenuti da su ovo samo netačne informacije i da trener/ica nikada ne bi trebalo da prepostavi nečiju seksualnu orientaciju, jer je jednostavno nemoguće prepostaviti da li je neko gay ili straight.

### ***Smernica 5: Poštovanje privatnosti i granica svih članova grupe.***

Omladinski radnici/e nikada ne bi trebalo da vrše pritisak na jednog ili više učesnika/ca treninga da otkriju svoju seksualnu orientaciju. Treba se postarati da se svaki član grupe oseća sigurno i da se poštuju njegove fizičke, mentalne i duhovne granice.

### ***Smernica 6: Sve što se kaže u grupi, ostaje u grupi.***

U zavisnosti od tematike radionice, treninga ili predavanja, učesnici/e mogu izneti različite informacije lične ili druge prirode, omladinski radnik/ca je taj koji prvenstveno treba osigurati siguran prostor, kako bi se svaki član grupe osećao sigurno da govori slobodno i bez inhibicija, a u isto vreme se treba postarati da te informacije ne izađu iz okvira grupe bez saglasnosti učesnika. Međutim, važno je i da naglasi da je odgovornost na samim učesnicima/cama koliko i šta žele da iznesu jer niko ne može garantovati za ponašanje drugih.

***Smernica 7: Prevencija moguće diskriminacije unutar grupe i nošenje sa već postojćom diskriminacijom među članovima i članicama grupe.***

Ova smernica se posebno odnosi na omladinske radnike/ce koji rade sa adolescentima. Budući da je to period upoznavanja sebe, traženja identiteta, a karakterišu ga brojne fizičke i psihičke promene, veoma je važno razumeti specifične poteškoće sa kojima se suočavaju LGBT+ osobe adolescentne dobi. Mlade LGBT+ osobe u jednom trenutku mogu doživeti odbacivanje od strane ostatka grupe. Samim tim, jako je bitno da je trener/ica neko ko će na vreme primetiti signale koji bi upućivali na mogućnost diskriminacije, te da bude sposoban da se sa time nosi na adekvatan način, kako do iste ne bi ni došlo.

***Smernica 8: Etiketiranje, iako ga koristimo u „pozitivnom“ smislu, i dalje je diskriminatorno.***

Kao što smo gore i napomenuli, od izuzetne je važnosti tretirati sve učesnike/ce ravnopravno. To se odnosi i na slučajeve „pozitivnog“ etiketiranja. Omladinski radnici ponekad mogu misliti da je korišćenje „pozitivnog“ etiketiranja način ohrabrenja učesnika (primer: „Ma vi ste meni super, sve gay osobe su dobre osobe“), kako bi se postiglo da se neki članovi/ica grupe osećaju prihvaćeno, međutim, to zapravo ima kontra efekat. Kako bi svi učesnici zaista bili jednaki, potrebno je da svi imaju isti tretman.

***Smernica 9: Obraćanje u željenom rodu.***

Važno je da poštujemo potrebe učesnika u vezi sa rodnom pripadnošću. Slušajte pažljivo kojim imenom i u kom rodu se osoba predstavlja i poštujte njen izbor. Ukoliko niste sigurni, pitajte osobu kojim imenom i u kom rodu želite da joj se grupa obraća. Ne brinite ako povremeno napravite grešku, važna je namera da poštujete izbor same osobe.



## **IMPRESSUM**

Priručnik za omladinske radnike i radnice:  
Podizanje kapaciteta u radu sa LGBT+ mladima

**Naziv projekta:**  
Podizanje kapaciteta omladinskih radnika  
u radu sa LGBT mladima

**Izdavač:**  
Asocijacija Duga  
[www.asocijacijaduga.org.rs](http://www.asocijacijaduga.org.rs)

**Urednik:**  
Jelena Zulević

**Lektura i korektura:**  
Nikola Petrović

**Tehničko uređenje i prelom:**  
Vladimir Opsenica

**Dizajn korica:**  
Vladimir Opsenica

**Štampa:**  
Standard 2

**Tiraž:**  
300 primeraka

Objavljivanje ove publikacije omogućeno je sredstvima  
programa Evropske unije — **Erasmus+**

Stavovi izneti u priručniku pripadaju isključivo autorima  
i ne predstavljaju nužno zvaničan stav Europske komisije.



Funded by the  
Erasmus+ Programme  
of the European Union